

Εργαστήριο κεραμικής Υστεροελληνιστικής περιόδου στον Καλαμώννα Δράμας

Εργαστήριο πήλινων μητρών για την κατασκευή
«μεγαρικών» σκύφων

Ευστράτιος Παπαδόπουλος

Δρ Αρχαιολόγος
efstratiospa@gmail.com

Λίλιαν Παϊσίδου

Αρχαιολόγος
με ειδίκευση στην Πολιτιστική Διαχείριση
lilianpais@yahoo.gr

Στην περιοχή του Καλαμώννα Δράμας εντοπίστηκαν σημαντικά κατάλοιπα εργαστηρίου κεραμικής υστεροελληνιστικής περιόδου. Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως ακίνητα ευρήματα που υποδεικνύουν εργαστηριακή δραστηριότητα καθώς και άφθονη κεραμική. Το σχηματολόγιο των αγγείων περιλαμβάνει πινάκια, λυχνάρια, κανθάρους, πρόχους, αμφορείς, πίθους και ανάγλυφους σκύφους. Το σημαντικότερο, ωστόσο, εύρημα του εργαστηρίου είναι τα τμήματα πήλινων μητρών για την κατασκευή σκύφων, είτε με φυτικό και φολιδωτό διάκοσμο, είτε με αφηγηματικές παραστάσεις βασισμένες σε επεισόδια των ομηρικών κύκλων.

Λέξεις ευρετηρίου
Καλαμώννα Δράμας
εργαστήριο κεραμικής
μήτρες ημίτομων («μεγαρικών») σκύφων
επιγραφές

1. Χάρτης της αρχαίας Μακεδονίας με σήμανση της θέσης του εργαστηρίου κεραμικής.

Τον Φεβρουάριο του 2017, στο πλαίσιο παρακολούθησης των κατασκευαστικών εργασιών του Αγωγού Φυσικού Αερίου ΤΑΡ, διενεργήθηκε υπό την επίβλεψη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Δράμας σωστική ανασταυτική έρευνα στην περιοχή του Καλαμώνα Δράμας, σε απόσταση περίπου 10 χλμ. δυτικά της αρχαίας πόλης των Φιλίππων. Σύμφωνα με την αρχαία τοπογραφία, η περιοχή του Καλαμώνα προσδιορίζεται στα ΒΑ όρια της Ηδωνίδος, όπου αρκετές κώμες και αγροικίες της Ελληνιστικής και, ιδίως, της Ρωμαϊκής εποχής απλώνονταν πλησίον της παρακείμενης Εγνατίας οδού, η οποία συνέδεε τη Δυτική Μακεδονία με την Αμφίπολη, το άστυ των Φιλίππων και τη Νεάπολη¹ (εικ. 1). Η ανασταυτική έφερε στο φως σημαντικά κατάλοιπα τοπικού εργαστηρίου κεραμικής Υστεροελληνιστικής περιόδου, η παρουσία του οποίου φαίνεται πως εξυπηρετούσε τις ανάγκες πυκνοκατοι-

χυμένης περιοχής δυτικά των Φιλίππων. Η σωστική ανασταυτική αναπτύχθηκε σε έκταση περίπου 200 τ.μ., καταλαμβάνοντας οκτώ Τομές οριοθετημένες κατά μήκος των σημείων τοποθέτησης του Αγωγού (εικ. 2).

Ακίνητα ευρήματα

Την εικόνα των ακίνητων ευρημάτων συνθέτουν τμήματα κλιβάνου, λιθόκτιστου εδράνου, λάκκοι και πίθοι, τα οποία εντοπίζονται κυρίως στις δυτικές και κεντρικές τομές. Συγκεκριμένα, στο ΝΔ άκρο της ανασταυμένης έκτασης αποκαλύφθηκε τμήμα κλιβάνου, του οποίου η τυπολογία παραμένει άγνωστη λόγω αποσπασματικότητας των καταλοίπων του. Από τον κλίβανο ήταν ορατό τμήμα από το βόρειο κατώτερο τοίχωμά του, κατασκευασμένο από επάλληλες στρώσεις πλίνθων, ανάμεσα στις οποίες παρεμβάλλονταν λι-

2. Γενική άποψη της ανασκαφής από δυτικά.

γοστές κεραμίδες συνδεδεμένες με λάσπη (εικ. 3). Σε όμορη, Τομή ανατολικά του κλιβάνου, εντοπίστηκε απόθεση μεγάλης ποσότητας πηλομαζών από καθαρή πορτοκαλόχρωμη άργιλο που μάλλον συνιστούσε την πρώτη ύλη κατασκευής των κεραμικών.² Με λειτουργίες εργαστηριακού χαρακτήρα πρέπει να σχετίζεται η λίθινη κατασκευή που βρέθηκε σε κεντρική Τομή, παραπλεύρως των πηλομαζών. Έχει κάτοψη ορθής γωνίας από δύο σωζόμενα τοιχεία με αργούς λίθους, ορίζοντας έτσι ένα είδος ορθογώνιου εδρά-

νου που πιθανώς προοριζόταν για την επεξεργασία της κεραμικής ύλης ή την κατασκευή και το στέγνωμα των αγγείων (εικ. 4). Το κτίσμα απλώνεται προς νότο χωρίς να έχει ερευνηθεί.³ Στις κεντρικές Τομές της ανασκαφής εντοπίστηκαν και διερευνήθηκαν επτά κυκλικοί λάκκοι. Αρχικά πιθανώς αποτέλεσαν ορύγματα εξόρυξης πηλού, κρίνοντας από τη μαλακή άργιλο που περιείχαν στο εσωτερικό του πυθμένα και των τοιχωμάτων τους. Αργότερα, φαίνεται πως μετατράπηκαν σε αποθέτες, διότι σε κάποιους

3. Τμήμα κλιβάνου στο ΝΔ άκρο του ανασκαφικού πεδίου.

4. Άποψη του λίθινου εδράνου από τα βόρεια.

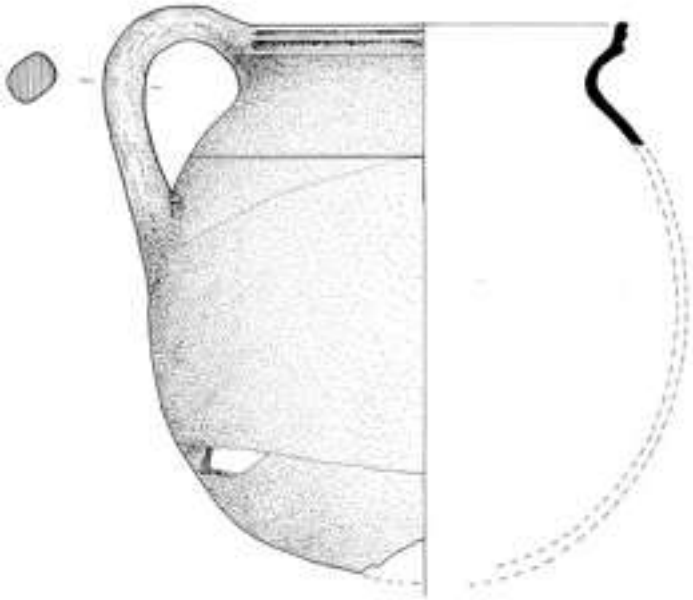

5. Λάκκοι στο χώρο του εργαστηρίου.

βρέθηκαν απορρίμματα κεραμικής και αργοί λίθοι (εικ. 5). Περιμετρικά των λάκκων εντοπίστηκαν κατά χώραν τέσσερις οξυπύθμενοι πίθοι, σωζόμενοι κατά το ήμισυ κάτω τμήμα τους. Σε κάποιους βρέθηκαν όστρακα αγγείων, ενώ άλλοι δεν περιείχαν ευρήματα. Υποθέτουμε ότι οι πίθοι ήταν επικουρικοί των λειτουργιών του εργαστηρίου, με πιθανή χρήση ως «λεκάνες» ή απορριμματικοί κάδοι για την αποτυχημένη παραγωγή. Τμήματα πύθων αποκαλύφθηκαν, επίσης, σε παρειές των ανατολικότερων ανασκαφικών Τομών, δηλαδή ο συνολικός αριθμός τους ήταν αρκετά μεγαλύτερος (εικ. 6). Ανάλογα εργαστηριακά κατάλοιπα με αυτά του Καλαμώννα έχουν διαπιστωθεί στην Πέλλα, στον Φιλώτα, στην Ποτί-

6. Αποκάλυψη τμήματος πίθου σε ΒΑ παρειά ανασκαφικής Τομής.

7. Τομή και όψη αρυτήρα.
Σχέδ. Χρ. Σιδηράτου
(Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Δράμας).

8. Κάτοψη άωτου σκύφου με εμβάπτιση.

δαια και σε άλλα μακεδονικά περιφερειακά εργαστήρια κεραμικής Ελληνιστικής εποχής.⁴

Χρηστική κεραμική

Η κεραμική καθημερινής χρήσης που συλλέχθηκε, περιλαμβάνει μελαμβαφή, ερυθροβαφή και άβαφα αγγεία που χρονολογούνται από τα μέσα του 2ου έως τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Στην κατηγορία της άβαφης κεραμικής καθημερινής χρήσης εκπροσωπούνται όλα σχεδόν τα σχήματα αγγείων της Ελληνιστικής εποχής: σκύφοι και κύπελλα κάθε μεγέθους, κυάθια, οινοχόες, μακεδονικοί αμφορείς, χύτρες, ηθμοί. Ξεχωρίζουν δύο αρυτήρες, αντιπροσωπευτικοί του εγχώριου οικιακού εξοπλισμού, με σώμα σφαιρικό, καμπυλόγραμμο πυθμένα, λαβές ημικυκλικής τομής και χείλη με πλαστικό δακτυλίδι που εσωτερικά διαμορφώνεται για την υποδοχή πώματος⁵ (εικ. 7). Η μελαμβαφής επιτραπέζια κεραμική εκπροσωπείται από μεγάλους άωτους σκύφους με καμπυλόγραμμη κατατομή, έσω νεύοντα χείλη και χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση. Δύο εξ αυτών φέρουν μελανό γάνωμα και καταλειβάδες στο άνω τμήμα τους με την τεχνική της εμβάπτισης⁶

(εικ. 8). Εντοπίστηκαν επίσης αρκετά ερυθροβαφή «Περγαμηνά» λεπτά κύπελλα και πινακία από καλής ποιότητας πορτοκαλόχρωμο πηλό.⁷ Ειδικά η κατηγορία των πινακίων διακρίνεται από ποικιλία σχημάτων: με σώματα ορηχά ή άλλα βαθύτερα και χείλη κυλινδρικά, ταινιόσχημα ή κάθετα κρεμάμενα. Κάποια πινακία καταλήγουν σε πλατιές δακτυλιόσχημες βάσεις, ενώ σε ένα εντοπίστηκε απλό *rouletting* στον πυθμένα της βάσης του.⁸ Τέλος, στα ευρήματα της χρηστικής κεραμικής συγκαταλέγονται και δύο πολύ αποσπασματικά λυχνάρια, το πρώτο ανοιχτού τύπου και το δεύτερο, που σώζει τον τριγωνικό του μυκτήρα, κατασκευασμένο με μήτρα.

Διακοσμημένη κεραμική

Μια ενδιαφέρουσα υπο-ομάδα, που συναντάται στην κεραμική του Καλαμώνα, είναι εκείνη των διακοσμημένων αγγείων. Πρόκειται για ανάγλυφα άωτα σκυφίδια και έναν αμφορίσκο «δυτικής κλιτύος».

Τα ανάγλυφα σκυφίδια διακρίνονται για τα λεπτά τους τοιχώματα, φέρουν καστανό ή πορτο-

9. Ανάγλυφα σκυφίδια.

καλί γάνωμα, και ανήκουν στα «πολυτελή» επιτραπέζια σκεύη που παρήγαγε το εργαστήριο για τις απαιτήσεις της εγχώριας κοινωνικής ελίτ. Τα διακοσμητικά τους θέματα περιλαμβάνουν δελφίνια, λεοντογρύπες και μίμηση κώνου πεύκης, με εναλλασσόμενες σειρές μικρών λογχοειδών οξυκόρυφων φύλλων που εξέχουν η μία μέσα από την άλλη, καλύπτοντας ολόκληρο το σώμα του αγγείου⁹ (εικ. 9). Παρόμοια ανάγλυφα σκυφίδια έχουν βρεθεί στη Φλώρινα και την Πέλλα καθώς και στη γειτονική Αμφίπολη.¹⁰

Η διακόσμηση «δυτικής κλιτύος» αφορά σε ένα μοναδικό εύρημα αμφορίσκου που μιμείται τύπο κανθάρου με σιγμοειδές περίγραμμα σώματος.¹¹ Χαρακτηριστικά παράλληλά του έχουν

βρεθεί στην κοντινή Ηιόνα, πιθανώς προερχόμενα από εργαστήριο της Αμφίπολης, όπως επίσης σε περιοχές της Μικράς Ασίας και του Ευξείνου Πόντου.¹² Στο σφαιρικό, πεπιεσμένο σώμα του αγγείου διακρίνεται καστανό γάνωμα ανάμεσα σε διακοσμητικές γραπτές επάλληλες περιμετρικές ταινίες και στην κορυφή των υπερυφωμένων κυλινδρικών λαβών του υπάρχουν πλαστικά επιθήματα. Ο λαιμός διακοσμείται από γραπτό σταγονόσχημο «περιδέραιο» και εγχαραξείς. Μολονότι η διακόσμηση του αγγείου προσπαθεί να ακολουθήσει τα πρότυπα των μεγάλων κέντρων, ωστόσο διακρίνεται το χέρι εγχώριου καλλιτέχνη στην πρόχειρη απόδοση των κοσμημάτων (εικ. 10).

10. Αμφορίσκος τύπου «Δυτικής Κλιτύος».

Μήτρες ημίτομων σκύφων

Τα σημαντικότερα, ωστόσο, ευρήματα του εργαστηρίου συνιστούν οι πήλινες μήτρες για την κατασκευή ημίτομων σκύφων, οι οποίες βρέθηκαν σε συγκέντρωση στο ΒΑ άκρο της ανασκαφής. Λαμβάνοντας υπόψη τη διακοσμητική τους θεματολογία, οι μήτρες του Καλαμώννα ομαδοποιούνται σε δύο κατηγορίες: στην πρώτη κατηγορία ανήκουν μήτρες με αφηγηματικές παραστάσεις, ενώ στη δεύτερη αυτές που φέρουν φυσιοκρατικά μοτίβα.

Από την πρώτη κατηγορία κορυφαίο εύρημα αποτελεί μία πήλινη μήτρα που απεικονίζει σκηνές από το δράμα «Ίφιγένεια ἐν Αυλίδι» του Ευριπίδη (εικ. 11). Η αφήγηση των παραστάσεων είναι κυκλική από δεξιά προς αριστερά, με

τις μορφές να συνοδεύονται από επιγραφές χαραγμένες «ἐπί τᾷ λαϊά», ώστε να αναγνωστούν «ἐς εὐθύ» στην επιφάνεια των παραγόμενων προϊόντων, των αγγείων. Κάποια από τα πρόσωπα ταυτοποιούνται από τις σωζόμενες επιγραφές, ενώ τα υπόλοιπα εικάζονται βάσει της πλοκής του έργου. Εκτός του κυρίως αφηγηματικού διακόσμου, η μήτρα φέρει περιμετρικά ψηλά στο χείλος διακοσμητικές ζώνες με φυσιοκρατικά κοσμήματα καθώς και περίτεχνο φυτικό διάκοσμο στο μετάλλιο της. Η συγκεκριμένη αποκτά μεγαλύτερο ενδιαφέρον με τη διατήρηση της υπογραφής ΣΙΜΟΥ στην εξωτερική επιφάνεια της βάσης της, εμπλουτίζοντας την προσωπογραφία των ελληνιστικών εργαστηρίων κεραμι-

11. Κάτοψη μήτρας με διηγηματικές σκηνές εμπνευσμένες από την «Ίφιγένεια ἐν Αὐλίδι».

κής (εικ. 12). Το όνομα χαραχθηκε μετά την όπτηση της μήτρας, όπως αποδεικνύουν ίχνη έντονης πίεσης και απολεπισμάτων από το εργαλείο χάραξης της υπογραφής. Κατά συνέπεια, η μήτρα πρέπει να περιήλθε στην κατοχή του ιδιοκτήτη του εργαστηρίου του Καλαμώννα από κάποιο άλλο κέντρο παραγωγής κεραμικής.

Την υπογραφή του ίδιου τεχνίτη συναντούμε και σε δεύτερη μήτρα, χαραγμένη στην εξωτε-

ρική επιφάνεια της βάσης: [ΣΙ]ΜΟC [ΕΠΟ]ΗCΕ. Η διαφορά είναι πως η χάραξη αυτή έγινε πριν από την όπτηση, συνεπώς επιβεβαιώνεται ο Σίμος ως ο αγγειοπλάστης. Η συγκεκριμένη μήτρα ανήκει στην κατηγορία με τα φυσιοκρατικά διακοσμητικά μοτίβα. Η εσωτερική της επιφάνεια κοσμείται με καμπυλόγραμμα λογχόσχημα φύλλα, ελικοειδείς βλαστούς και ποδίσκους με τρίφυλλο ρόδακα, ενώ στο χείλος και στο μετάλλιο

12. Η υπογραφή «ΣΙΜΟΥ» στη βάση μήτρας.

συναντούμε διακοσμητικά θέματα όμοια με της προηγούμενης μήτρας (εικ. 13). Η διαπίστωση ότι με το ίδιο εργαλείο που χαραχθήκε η υπογραφή έχουν φιλοτεχνηθεί τα στελέχη και τα περιγράμματα των ανθέων στο εσωτερικό της,¹³ αποδίδει την πατρότητα και κατασκευή της σε ένα κέντρο παραγωγής, πιθανώς του Καλαμώνα.

Μια τρίτη μήτρα που εντοπίστηκε, φέρει λιτή διακόσμηση από εμπίστες «κυψέλες»-φολίδες: ήταν όμως ανυπόγραφη.

13. Μήτρα με φυσιοκρατικό διάκοσμο.

14. Θραύσμα μήτρας με επιγραφές και σκηνές ερωτικού περιεχομένου.

Μήτρες με επιγραφές

Στην ομάδα με τις αφηγηματικές παραστάσεις συγκαταλέγονται και ευάριθμα θραύσματα άλλων μητρών, που περιλαμβάνουν τμήματα επιγραφών, μορφών κι αντικειμένων. Από το μικρό αυτό σύνολο ξεχωρίζει ένα θραύσμα με αποσπασματικές επιγραφές σε κάθετη διάταξη των λέξεων, οι οποίες συνοδεύουν μορφές (ή σκηνές) εκατέρωθεν τους (εικ. 14). Συγκεκριμένα, στο δεξί άνω τμήμα του θραύσματος αναγράφονται

ΔΕΙΤΑΙ
[-]ACEY

και χαμηλότερα διασώζεται κεφαλή ανδρικής μορφής, στραμμένης προς τα δεξιά. Αριστερά διακρίνεται κόμη γυναικείας μορφής πάνω από την οποία αναγράφονται

ΑΚΡΩ[C]
ΚΑΤ[-]
ΜΥ[-]

Οι μορφές εντάσσονται σε χώρο ο οποίος δηλώνεται από σωζόμενο διακοσμητικό στεφάνι και είδος παραπετάσματος προς την πλευρά του ανδρός. Το επίρρημα «Άκρως», που από παράλ-

15. Συνανήκοντα θραύσματα μήτρας με παράθεμα επωδής.

ληλα της Πέλλας και της Βεργίνας ερμηνεύτηκε «είς βάθος διείσδυση», παραπέμπει σε σκηνή ερωτικού περιεχομένου. Εικάζουμε, λοιπόν, ότι πρόκειται για ερωτική σκηνή με τη γυναίκα να είναι καθιστή επάνω σε άνδρα, κρίνοντας και από την τοποθέτηση της μορφής της ψηλότερα στην επιφάνεια του αγγείου. Οι υπόλοιπες αποσπασματικές λέξεις κάτω από το «Άκρως» ερμηνεύονται με μεγάλη επιφύλαξη ως πιθανές παραπομπές σε γυναικεία ερωτογενή σημεία. Για παράδειγμα θα μπορούσαν να αποδοθούν ως ΚΑΤΑ ΜΥΡΤΟΝ ή ΜΥΚΛΟΝ, ενώ για τα ΔΕΙΤΑΙ [-]ΑCΕΥ' δεν είναι σαφές αν αποτελούν τμήματα επιγραφής που ξεκινάει δεξιότερα και διακόπτεται από το στεφάνι. Πιθανότερο είναι να γίνεται αναφορά σε κάποιο όνομα ή πρόσωπο, όπως για παράδειγμα [Ι]ΑC ΕΥ, ωστόσο η απόδοση νοήματος παραμένει αινιγματική λόγω της αποσπασματικότητας των επιγραφών. Γενικά, υποθέτουμε πως το εν θέματι θραύσμα προέρχεται από μήτρα που θα έφερε σκηνές περιπτύξεως ζευγαριών γύρω από το σώμα της, συνοδευόμενες από ανάλογες ερωτικές επιγραφές.¹⁴

Αξιοσημείωτα, επίσης, είναι δύο συνανήκοντα θραύσματα άλλης μήτρας που φέρουν τριστιχη επιγραφή (εικ. 15). Η επιγραφή συνοδεύει ανδρική μορφή, τοποθετημένη σε χώρο που δηλώνεται από διακοσμητικό στεφάνι με κορδέλα. Φαίνεται ανακλιμένη σε είδος ανάκλιτρου να τείνει το αριστερό χέρι, κρατώντας φιάλη σε κίνηση σπονδής ή λήψης οίνου. Από την αποσπασματική επιγραφή άνωθεν της μορφής αναγνωρίζονται τα εξής:

[-]ΘΕΙΚΑΤΩ ΒΛΕΠΩΝ
[Μ]ΕΙΡΑΚΙΟΝ Τ[Ε] ΓΑ[Ρ]
[-]ΙΟΙ ΜΕΛΕ[-]

Το κείμενο εκλαμβάνεται ως έμμετρο, ενώ από τη στάση της μορφής εικάζουμε ότι πρόκειται για σκηνή συμποσιαστών που συνοδεύεται από κάποια επωδή, ίσως ερωτική, αν βασιστούμε στην ερμηνεία της λέξης «μειράκιον». Συνεπώς η μήτρα, από την οποία προέρχεται το θραύσμα, θα μπορούσε να φέρει παραθέματα ποιητικού κειμένου της αρχαιοελληνικής γραμματείας.¹⁵

Χρονολόγηση του εργαστηρίου και συμπεράσματα

Από τα ευρήματα που συλλέχθηκαν είναι φανερό ότι το εργαστήριο του Σίμου παρήγαγε οινοχόες, μακεδονικούς αμφορείς, ποικιλία μαγειρικών και οικιακών σκευών καθώς και πολυτελή κεραμική για ιδιαίτερες περιστάσεις. Βάσει των τυπολογικών στοιχείων της κεραμικής και συγκρίσεων με παράλληλα από άλλες θέσεις, τοποθετούμε την περίοδο ακμής του εργαστηρίου στον Καλαμώνα από το β' ήμισυ έως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. ή τις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Εάν συμπεριλάβουμε και την αδύναμη νομισματική μαρτυρία της ανασκαφής, η λειτουργία του εργαστηρίου εικάζεται από το α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. και ύστερα. Συγκεκριμένα, από τη μελέτη των καλύτερα διατηρημένων ευρημάτων κεραμικής προκύπτουν τα εξής χρονολογικά δεδομένα:

α) Οι αρυτήρες από παράλληλα που βρέθηκαν ως κτερίσματα σε μακεδονικούς τάφους της Βέροιας χρονολογούνται στο β' ήμισυ του 2ου αι. π.Χ.¹⁶

β) Τα πινάκια ανήκουν σε αντιπροσωπευτικούς τύπους του ύστερου 2ου αι. π.Χ.¹⁷

γ) Η χρονολόγηση των ανάγλυφων σκυφιδίων ανάγεται στον 2ο-1ο αι. π.Χ. συγκριτικά με αντίστοιχα αγγεία, ιδίως από την Αμφίπολη, με τα οποία παρατηρήθηκαν έντονες ομοιότητες.¹⁸

δ) Στον αμφορίσκο τύπου «Δυτικής Κλιτύος», αφενός ο συνδυασμός γραπτού και εγχάρακτου διακόσμου και αφετέρου η τυπολογική του συνάφεια με παράλληλα αγγεία του Ευξείνου Πόντου και της Μικράς Ασίας συνηγορούν στη χρονολόγησή του στον όψιμο 2ο αι. π.Χ.¹⁹

ε) Το κατασκευασμένο από μήτρα λυχνάρι ανήκει σε τύπο που χρονολογείται από το β' ήμισυ του 2ου αι. π.Χ. και μετά.²⁰

στ) Στη φυσιοκρατική διακόσμηση των ανάγλυφων σκυφιδίων και των μητρών διακρίνουμε μοτίβα -όπως τα δελφίνια και οι γρύπες- από τον λεγόμενο Ιωνικό ή Δηλιακό κύκλο επιρροής, που κυριαρχεί στην ώριμη Ελληνιστική περίοδο από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.²¹ Αναφορικά με το διηγηματικό περιεχόμενο της μήτρας του Σίμου διαπιστώθηκαν ομοιότητες με αντίστοιχες αφηγηματικές σκηνές ημίτομων σκύφων του 2ου αι. π.Χ. από τη Βοιωτία και Αττική, ενώ, επίσης σε αρκετά επιγραφικά και διακοσμητικά στοιχεία, η μήτρα του Καλαμώνα προσιδιάζει με μή-

τρεις της Πέλλας και της Αιανής που χρονολογούνται στον 2ο -1ο αι. π.Χ.²²

Τέλος, όσον αφορά την προέλευση κάποιων αγγείων συμπεραίνουμε, από την επανάληψη ίδιων μοτίβων όπως ο πλοχμός, τα δελφίνια, τα ανθέμια και το στεφάνι, κάτι που υποδεικνύει τη χρήση ίδιων σφραγίδων, ότι αποτελούν προϊόντα ενός συγκεκριμένου κέντρου παραγωγής. Θεωρείται επίσης πιθανό οι αφηγηματικές μήτρες να αποτελούν εισηγμένα προϊόντα, ενώ οι υπόλοιπες «φυσιοκρατικού» περιεχομένου μήτρες προϊόντα του εγχώριου εργαστηρίου στον Καλαμώνα.

Παρόλη την εικασία της απομίμησης, αντιγραφής ή εισαγωγής αγγείων από την Πέλλα ή την κοντινή Αμφίπολη, εν τούτοις το σύνολο των ανασκαφικών ευρημάτων, η ποσότητα και η τυπολογία της κεραμικής μαρτυρούν δυναμική παραγωγική δραστηριότητα που αντιστοιχεί σε καλά οργανωμένο εργαστήριο. Αναντίρρητα η γειτνίαση με την Εγνατία Οδό θα ευνοούσε τις εμπορικές συναλλαγές του εν λόγω εργαστηρίου με τους Φιλίππους και με άλλες μακεδονικές πόλεις, φέρνοντάς το σε επαφή με τα χαρακτηριστικά της αγγειοπλαστικής παράδοσης άλλων μεγάλων κέντρων παραγωγής.

Σημειώσεις

1. Farrington 2008, 76-97.
2. Απόθεση μαζών καθαρού πηλού για την κατασκευή ιδιαίτερων πήλινων αντικειμένων αναφέρεται σε εργαστήρια της Βεργίνας, βλ. Φάκλαρης 1983, 211· Δρούγου 2009.
3. Ο χώρος δεν διερευνήθηκε πλήρως διότι επεκτεινόταν νοτίως, εκτός του επιτρεπτού ορίου της ανασκαφικής έρευνας.
4. Εργαστηριακοί χώροι με αντίστοιχες εργαστηριακές κατασκευές αναλύονται σε Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2000, 2008 & 2014, 437. Επίσης βλ. Σισμανίδη 2000· Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 2004· Μοσχάκη 2000· Σοφούλη 2017.
5. Αντίστοιχα αγγεία εντοπίστηκαν και στη Δήλο, βλ. Χατζηδάκης 2004, 367-392. Επίσης σε μακεδονικούς τάφους της Βέροιας, βλ. Ρωμιοπούλου 1989, 33· Δρούγου-Τουράτσογλου 1998.

6. Η τεχνική αυτή διαδόθηκε ευρέως σε άωτα σκυφίδια, σκύφους και πινάκια της ελληνιστικής περιόδου. Βλ. ενδεικτ. Δρούγου-Τουράτσογλου 1980, 128-133.
7. Για τον όρο «Περγαμηνά» βλ. Waage, «Pergamene Ware», στο έργο του Rostovtzeff 1941, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford.
8. Παράλληλα ευρήματα πινακίων βλ. Σταμούδη 2004, 161-172. Παρόμοιοι τύποι επίσης από την Αγορά Θεσσαλονίκης σε Αδάμ-Βελένη κ.ά. 2004, 186, πίν. 57β.
9. Η διακόσμηση με δελφίνια απαντάται από νωρίς σε ανάγλυφους σκύφους με κέντρο παραγωγής τους την Έφεσο (π.χ. στο εργαστήριο του *Μονογράμματος*). Οι γρύπες, επίσης, αποτελούν αγαπητό διακοσμητικό θέμα στα ιωνικά κέντρα παραγωγής κεραμικής, *Délos XXXI*, PI 97, αρ. 3099, 3340 κ.α. Η απομίμηση κώνου είναι ακόμα μία προσφιλή διακόσμηση των ιωνικών εργαστηρίων που διαδόθηκε στα περισσότερα κέντρα παραγωγής «μεγαρικών» σκύφων με διάφορες παραλλαγές στους τύπους των φύλλων, *Agora XXII* PI 4-7, *Corinth VII*, III, PI 65 & *Délos XXXI*.
10. Κοτζαμπασοπούλου 1998· Ακαμάτης 1993.
11. Η τυπολογία του αγγείου προέρχεται ή μιμείται υστεροελληνιστικό κάνθαρο. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το αγγείο-κτέρισμα που βρέθηκε σε τάφο στο Καλλίθηρο Καρδίτσας, βλ. 2000-2010, *Ανασκαφικό Έργο των εφορειών αρχαιοτήτων*, 166, εικ.29.
12. Καλλίνη 2007 & 2012, 158-179· Rotroff 2002. Για θέματα διακόσμησης παρόμοιων αγγείων βλ. Zhuravlev 2014· Guldager-Lawall (eds.) 2014, 200-201.
13. Παρατήρηση που οφείλεται στον Καθηγητή Ιωάννη Ακαμάτη.
14. Επιγραφές με τη λέξη «Άκρως» βρέθηκαν σε αγγείο και μήτρες της Βεργίνας και Πέλλας αντιστοίχως. Βλ. Θέμος 2014· Φάκλαρης 1983· Ακαμάτης 1993.
15. Αντίστοιχο παράδειγμα έμμετρης επιγραφής έχει βρεθεί σε όστρακο ανάγλυφου σκύφου, άγνωστης προέλευσης, που εκτίθεται στο Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου, με αρ. ευρ. Δ 743, βλ. Ζαρκάδας 2016, 342-352.
16. Ό.π., σημ. 5, Ρωμιοπούλου 1989.
17. Ό.π., σημ. 8 και *Agora XXIX*, 149 κ.ε.
18. Κοτζαμπασοπούλου 1998.
19. Παντή 2014, 647-657.
20. Δρούγου 2012, 86-106.
21. Ό.π., σημ 9, *Délos XXXI*. Τα δελφίνια απαντώνται επίσης σε ανάγλυφους σκύφους που βρέθηκαν στην Αθήνα, όπου το κέντρο παραγωγής τους χρονολογείται μεταξύ 225-175 π.Χ., *Agora XXII*, 70-71.
22. Σκηνές από την ίδια τραγωδία φέρουν «ομηρικοί» σκύφοι που βρέθηκαν στη Βοιωτία και τις Πέτρες Φλώρινας, βλ. Μιμίδου 2009, 249-252· Κοτταρίδη 1995, 68-81· Αδάμ-Βελένη 2011, 378. Επιπλέον, απεικονίζονται σε σκύφους από την Ανθηδόνα, που εκτίθεται στο Βερολίνο *Altes Museum* (αρ. ευρ.3161q), τη Βοιωτία, που εκτίθεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (αρ.ευρ.2114) και σε έναν άγνωστης προέλευσης, που εκτίθεται στις Βρυξέλλες στο *Musees Royaux d'Art et d'Histoire* (αρ.ευρ. A893). Πλησιέστερο παράλληλο σκηνών από την «*Ιφιγένεια ἐν Αυλίδι*» με αυτών της διηγηματικής μήτρας του Καλαμώννα αποτελεί ανάγλυφος σκύφος που προέρχεται επίσης από τη Βοιωτία, έκθεμα στο *New York Metropolitan Museum of Art* (αρ.31.11.2.), βλ. λεπτομέρειες σε Richter 1953, 131,271. Ομοιότητες διηγηματικού περιεχομένου εντοπίζονται και στον ανάγλυφο σκύφο των μέσων του 2ου αι. π.Χ., που προέρχεται από την Αττική και εκτίθεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (αρ.ευρ. 22633), βλ. Κοτταρίδη Αγγ., «Το αρχέτυπο της Θυσίας» στο *Από τη Μήδεια στη Σαφώ*, 68-81. Τέλος, για περαιτέρω ομοιότητες σε λοιπά διακοσμητικά θέματα και σφραγίδες μεταξύ των μητρών του Καλαμώννα και ελληνιστικών ανάγλυφων αγγείων της Αιανής και της Πέλλας βλ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη 2008· Ακαμάτη 1993.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αδάμ-Βελένη Π., Γεωργάκη Π., Ζωγράφου Η. 2004, «Σκύφοι και πινάκια από την αρχαία αγορά Θεσσαλονίκης», στο *ΣΤ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα, 185-192.
- Αδάμ-Βελένη Π. 2011, *Ανάγλυφοι σκύφοι από τις Πέτρες Φλώρινας*, στο *Ζ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα, 373-380.

- Ακαμάτης Ι. 1993, Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα. Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής, Αθήνα.
- Δρούγου Σ., Τουράτσογλου Ι. 1980 & 1998², *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας* (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 28), Αθήνα.
- Δρούγου Σ. 2009, «Βεργίνα. Η εικόνα του τέλους της πόλης των Αιγών: πρώτες σημειώσεις από μία νέα ανασκαφική απόπειρα», *Εγνατία* 13, 121-132.
- Δρούγου Σ. 2012, Πήλινοι λύχνοι στην αρχαία Μακεδονία κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Θέματα της Ελληνιστικής Κεραμικής στην Αρχαία Μακεδονία, Αθήνα, 86-106.
- Ζαρκάδας Άγγ. 2016, «Άρκτινου, Αιθιοπία. Μια νέα μαρτυρία σε όστρακο ανάγλυφου σκύφου στο Μουσείο Παύλου και Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου», στο *ήχάδιν Ι, Τιμητικός τόμος για τη Σ. Δρούγου*, Αθήνα, 342-352.
- Θέμος Αθ. 2014, Απόρρητοι επιγραφαί: αρχαίες ελληνικές ερωτικές επιγραφές, (Διδακτορική Διατριβή), Αθήνα.
- Καλλίνη Χρ. 2007, Ο Ελληνιστικός «Κάνθαρος», Συμβολή στη μελέτη της Ελληνιστικής Κεραμικής, (Διδακτορική Διατριβή), Θεσσαλονίκη.
- Καλλίνη Χρ. 2012, «Τα μελαμβαφή αγγεία και οι τρόποι διακόσμησής τους στη Μακεδονία των ελληνιστικών χρόνων», στο (επιμ. Δρούγου – Τουρατσόγλου) *Θέματα της Ελληνιστικής Κεραμικής στην αρχαία Μακεδονία*, Αθήνα, 158-180.
- Καραμήτρου-Μεντεσιδή Γ. 2008, Η Αιανή και η συμβολή της στη διαμόρφωση της νέας ιστορικής φυσιογνωμίας της Μακεδονίας, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
- Κοτζαμπασοπούλου Ε. 1998, Διακοσμημένη κεραμική του «Νέου Κτιρίου» και του περιβάλλοντος του στην περιοχή του αρχαίου Γυμνασίου της Αμφίπολης (αδημ. μεταπτυχιακή εργασία), Θεσσαλονίκη.
- Κοτταρίδη Αγγ. 1995, Το αρχέτυπο της Θυσίας, στο *Από τη Μήδεια στη Σαπφώ. Ανυπότακτες γυναίκες στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα, 68-81.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ. 2000, «Νέες ανασκαφικές έρευνες στην Πέλλα», *ΑΕΜΘ* 14, 415.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ. 2008, «Ένα νέο εργαστήριο κεραμικής στην Πέλλα», *ΑΕΜΘ* 22, 147-151.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2014, «Εργαστηριακές εγκαταστάσεις κεραμικής παραγωγής στην Πέλλα», στο *ΕΓΓΡΑΦΣΕΝ ΚΑΙ ΕΠΟΙΕΣΕΝ Μελέτες κεραμικής και εικονογραφίας*, προς τιμήν του Καθηγητή Μιχάλη Τιβέριου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Μιμίδου Ε. 2009, Η εικονογραφία των έργων του Ευριπίδη στην τέχνη μέχρι τον 6ο μ.Χ. αιώνα (Διδακτορική Διατριβή), Αθήνα.
- Μοσχάκης Κ. 2000, «Κεραμικά Εργαστήρια των Ελληνιστικών & Ρωμαϊκών χρόνων στο Φιλώτα Φλώρινας», Ανάπτυπο από τον 11ο τόμο του περιοδικού *ΔΥΤΙΚΟΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ*, Σύνδεσμος Γραμμάτων & Τεχνών Ν. Κοζάνης.
- Παντή Α. 2014, «Τοπική κεραμική ελληνιστικών χρόνων από τα Λεϊβήθρα. Μια πρώτη προσέγγιση», στο *Η Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα, 647-657.
- Ρωμιοπούλου Κ. 1989, «Ευρήματα από τους “Δίδυμους” Μακεδονικούς τάφους της Βεροίας», στο *Α΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Ιωάννινα, 33-40.
- Σισμανίδης Κ. 2000, «Αρχαιολογικές έρευνες στη θέση Μαυρόλακκας της Ολυμπιάδας κατά τα έτη 1999 & 2000», *ΑΕΜΘ* 14, 353-355.
- Σοφούλη Κ. 2017, Εργαστήριο κεραμικής από την αρχαία Ποτίδαια-Κασσάνδρεια Χαλκιδικής (μεταπτυχιακή εργασία), ΕΚΠΑ, Αθήνα.
- Σταμούδη Α. 2004, «Τα ελληνιστικά πινάκια από τον Αχινό», στο *ΣΤ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα, 161-172.
- Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου Ε. 2004, «Κεραμικοί κλίβανοι Ακάνθου», *ΑΕΜΘ* 18, 167-180.
- Φάκλαρης Π. 1983, Πήλινες μήτρες, σφραγίδες και ανάγλυφα αγγεία από τη Βεργίνα, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 38, Μελέτες, 211-238.
- Χατζηδάκης, Π.Ι. 2004, «Ειδωλιόμορφα σκεύη από τη Δήλο», στο *ΣΤ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα, 367-392.

Ξενόγλωσση

- Agora XXII - S.I. Rotroff, Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Moldmade Bowls, The Athenian Agora XXII, Princeton 1982.
- Agora XXIX - S.I. Rotroff, Hellenistic Pottery, Athenian and Imponed Wheelmade Table Ware and Related Material, The Athenian Agora XXIX, N. Jersey 1997.

- Corinth VII, III G.R.- Edwards, Corinthian Hellenistic Pottery, Corinth VII, III, Princeton 1975.
- Délos XXXI - A. Laumonier, La céramique hellénistique à reliefs. 1. Ateliers "ioniens", Délos XXXI, Paris 1977.
- Farrington A. 2008, «Η Ανατολική Μακεδονία κατά την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή Περίοδο», στο (επιμ. Γ. Παπάζογλου) *Ανατολική Μακεδονία, 76-97, Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης*, Κομοτηνή.
- Guldager Bilde P., Lawall M. L. (eds.) 2014, Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery, Aarhus University Press, Denmark, 200-201.
- Rotroff S. 2002, West Slope in the East, *Ceramiques hellenistiques et romaines* TMO 35, Maison de l' Orient, Lyon.
- Waage, F. 1964, Pergamene Ware, στο έργο του M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford (1941), Vol. III, 1639-1642.
- Zhuravlev D. 2014, Hellenistic Pergamene tableware in the northern Black Sea region, in *Late Hellenistic to Mediaeval Fine Wares of the Aegean Coast of Anatolia: Their Production, Imitation and Use* (edite par Henryk Meyza avec la collaboration de Krzysztof Domzalski). Travaux de l'Institut des Cultures Mediterra-neennes et Orientales de l'Academie Polonaise des Sciences, Tome 1, Editions Neriton, Warsaw, 129-150.

Πηγές από το διαδίκτυο

- 2000-2010 Από το ανασκαφικό έργο των εφορειών αρχαιοτήτων, ΛΔ' ΕΠΚΑ, ΥΠ.ΠΟ., Αθήνα 2012, 166, εικ. 29 (ηλεκτρονική έκδοση). Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://docplayer.gr/51251768-Apo-to-anaskafiko-ergo-ton-eforeion-arhaiotiton.html> (15/01/2020)

Προέλευση εικονογράφησης

Όλες οι φωτογραφίες προέρχονται από το Αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Δράμας και παραχωρήθηκαν στους συγγραφείς του παρόντος άρθρου.

ABSTRACT

A Late Hellenistic Period Workshop of Pottery at Drama Kalamonas Pottery Workshop of Megarian Skyphoi

Efstratios Papadopoulos
PhD. Archaeologist

Lilian Paisidou
Archaeologist, MA in Heritage Management

Themes in Archaeology Magazine 2020, 4(1): 24 - 39

In the Kalamonas area of Drama significant remains of a pottery workshop were located, dating to the Late Hellenistic period. The excavation research has brought to light immovable finds that indicate the workshop's activity as well ample ceramics. The vase patterns include plates, lamps, kantharoi, jugs, amphorae, pithoi and skyphoi in relief. The most important, however, finding of the workshop is the fragments of clay molds for the construction of skyphoi either with floral and scaled decoration or with narrative relief patterns based on episodes of the Homeric circles.

Key words: Drama Kalamonas, pottery workshop, molds of megarian skyphoi, inscriptions